

М.В. ВЕЛИЧКО,
к. біол. н., ст. наук. співробітник, гол. наук. співробітник, Національна академія СБ України,
Я.М. ГОНЧАРУК,
к.е.н., доцент кафедри фінансів, Буковинський університет

Щодо економічних загроз біологічного характеру національній безпеці України на прикладі олійно-жирової галузі

У статті розглянуто питання ефективного функціонування підприємств олійно-жирової галузі як предмету для забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, а також унормування безпечності харчових продуктів як складової біологічної безпеки в Україні.

Ключові слова: олійно-жирова галузь, продовольча безпека, експортний потенціал.

В статье рассмотрены вопросы эффективного функционирования предприятий масложировой отрасли как предмета для обеспечения экономической и продовольственной безопасности государства, а также нормализации безопасности пищевых продуктов как составляющей биологической безопасности в Украине.

Ключевые слова: масложировая отрасль, продовольственная безопасность, экспортный потенциал.

The article deals with the efficient operation of enterprises of oil and fat industry, as a subject for economic and food security as well as the normalization of food safety as a component of biosafety in Ukraine.

Keywords: oil and fat industry, food safety, export potential.

Постановка проблеми. Загрозливі тенденції зниження середньої тривалості життя в Україні, зростання захворюваності, спричиненої вживанням неякісної води і продуктів харчування зберігають свою актуальність і потребують ґрунтовних досліджень комплексу суспільних відносин, що складаються у сфері біологічної безпеки України, та вироблення на цій основі дієвих засобів не тільки правового а і фінансово-економічного регулювання.

Крім того, бурхливий розвиток біотехнології, впровадження її досягнень у промисловість, зокрема харчову, фармацевтичну, косметичну, призводить до зіткнення людства з новими, не баченими раніше можливостями і глобальними загрозами. Так, створення організмів із новими комбінаціями генетичного матеріалу і завдяки цьому з новими якісними властивостями (зокрема, високою продуктивністю, збільшеним вмістом корисних речовин, стійкістю до негативних впливів навколишнього середовища) відкриває потенційну можливість вирішення глобальної продовольчої проблеми, здешевлення та підвищення ефективності ліків, вироблених із біологічної сировини тощо. Водночас питання про безпеку генетично модифікованих організмів (ГМО) і виробленої з них продукції поки що залишається невиріше-

ним. Деякі фахівці вказують на ризики неконтрольованої передачі чужорідних генів у природні організми, непередбачуваного утворення токсичних, алергенних або інших шкідливих для здоров'я людини речовин за відсутності на сьогодні надійних методів перевірки безпечності ГМО, а також достатніх знань про їх вплив на довкілля [1].

Одним з основних факторів забезпечення національної продовольчої безпеки держави є ефективний і сталий розвиток її агропромислового комплексу, насамперед, його головної сфери – сільського господарства. Тільки ефективне функціонування останнього визначає рівень виробництва аграрної продукції, а також, й споживання основних продуктів харчування.

Олійно-жирова галузь – одна з найбільших галузей народного господарства і входить до категорії тих, що позитивно розвиваються. Україна займає одне з провідних місць серед соняшникосіючих держав, а вже з недавнього часу, після запровадження експортного мита на насіння соняшнику, і однією з країн-лідерів з переробки та експорту соняшникової олії. Підвищення рівня ефективності виробництва олійних культур є важливим завданням, від вирішення якого залежить забезпечення ефективної діяльності олійно-жирового підкомплексу. Розв'язання цієї проблеми має здійснюватися не тільки на державному, а й на регіональному рівні, де вирішуються питання забезпечення населення продуктами харчування, робочими місцями, соціальною інфраструктурою та ін. [2].

Разом з цим у даний час набуває актуальності вивчення ринку олійних культур не лише як галузі, що забезпечує внутрішні потреби країни та зовнішній потенціал, а ще й як сировини для задоволення потреб в альтернативних видах палива – біосировини.

Тому одним з основних завдань держави в аграрній сфері є сприяння підвищенню економічної ефективності як сільськогосподарського виробництва в цілому, так і олійно-жирової галузі зокрема.

З огляду на зазначене дослідження проблем фінансово-економічного регулювання діяльності із захисту національного аграрного державного експортного потенціалу залишається вкрай актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Окремим аспектам теоретичного та практичного вирішення проблеми захисту національного експортноорієнтованого аграрного сектору, а також загальним питанням підвищен-

ня ефективності агропромислового комплексу в ринкових умовах присвячували свої праці провідні вітчизняні вчені-економісти: В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, П.Л. Борщевський, П.І. Гайдучський, О.Д. Гудзинський, С.М. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук та багато інших.

Питання розвитку олійно-жирової промисловості України розглядаються вченими-економістами, такими як В.І. Бойко, С.П. Капшук, В.В. Лазня, П.Т. Саблук, А.В. Фаїзов, О.Г. Шайко, В.М. Шумейко та ін.

Але, незважаючи на велику кількість досліджень і досить численні публікації, питання ефективного функціонування підприємств олійно-жирового підкомплексу як предмету для забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, а також унормування безпечності харчових продуктів як складової біологічної безпеки в Україні вимагають більш глибокого дослідження.

Метою статті є визначення на базі вітчизняного та іноземного досвіду основних шляхів та тенденцій формування і розвитку фінансово-нормативної бази України в галузі забезпечення захисту державою експортноорієнтованого аграрного сектору з позицій біологічної та економічної безпеки держави при здійсненні діяльності із створення, зберігання та доставки до споживача харчових продуктів.

Вклад основного матеріалу. Враховуючи той факт, що Україна входить у число потужних експортерів харчових продуктів, науковий аналіз загроз біологічного характеру крізь призму економічних збитків національній безпеці України є одним із наукових пріоритетів. У цьому числі особливе місце займає вітчизняне виробництво і експорт соняшникової олії тому, що експортно-орієнтоване виробництво в Україні соняшникової олії є однією з головних бюджетонаповнювальних галузей аграрного сектору нашої держави, а поява негативних чинників особливо зовнішнього характеру для зазначеної вітчизняної харчової сфери (олійно-жирової) – пряма загроза економічного характеру національній безпеці України.

Стрімкий розвиток олійно-жирової галузі України, яке було б неможливим без виходу на зовнішні ринки збуту соняшникової олії, був безперечно введенням експортного мита на насіння соняшнику у вересні 1999 року.

Ще в 1998 році більшість міжнародних експертів виражали сумніви щодо можливостей України експортувати олію соняшкову в обсягах, що перевищують 300–400 тис. т на рік. Багато хто передбачав, що олійно-жирова галузь ніколи не зможе переробляти повністю вирощений в Україні урожай соняшнику (на той момент 2–2,5 млн. т) через неможливість знайти ринки збуту соняшникової олії. Ці прогнози ґрунтувалися, очевидно, на тому, що Україна до 1990 року поставляла олію соняшкову в основному в межах союзних республік колишнього СРСР в обсягах 350–400 тис. т і не мала практично виходу на ринки інших країн. Негативні прогнози не підтвердилися.

У 2000-х роках остаточно визначилася експортна орієнтація олійно-жирової галузі України, унікальність якої полягає в тому, що більше 80% соняшникової олії експортується і тільки близько 20% використовується на внутрішньому ринку. При цьому потреби внутрішнього ринку в соняшковій олії (населення та промислова переробка) задовольняються повністю при практичній відсутності імпорту цієї продукції. Зараз Україна знаходиться серед лідерів з виробництва соняшникової олії і є одночасно безперечним світовим лідером по експорту цієї продукції – більше 50% в обсягах світової торгівлі.

В останні роки в Україні спостерігається позитивна тенденція збільшення виробництва олійних культур. У 2010 році порівняно з 1990 роком виробництво олійних культур у цілому збільшилось в 3,6 раза, зокрема соняшнику – в 2,6 раза, ріпаку – в 11,3 раза, сої – в 16,9 раза. Проте негативним є те, що за вивчаємий період значно зросли площі посівів високорентабельних експортно-орієнтованих культур: соняшнику – у 2,8 раза, ріпаку – більш ніж вдесятеро, сої – більш ніж у 11,6 раза. Це порушує систему сівозміни і призводить до виснаження ґрунтового покриву, різкого погіршення якості ґрунту і, як наслідок, до зниження урожайності як олійних культур, так і інших культур у сівозмінах [3].

В обсягах експорту продукції агропромислового комплексу України соняшникова олія займає більше 25%, в обсягах експорту продукції харчової промисловості – більше 40%.

Географія експорту соняшникової олії досить широка. Олія експортується в 90 країн світу. За підсумками 2011/12 МР основними країнами-імпортерами стали Індія (33,1%), Єгипет (10,3%), ЄС (14,0%), Алжир (5,9%), Туреччина (5,5%). Останнім часом для України відкрилися такі перспективні ринки, як Китай (3%) і Іран (6,4%).

Жорстка конкуренція на зовнішніх продовольчих ринках і постійно зростаючі вимоги до якості і безпеки продовольчих товарів зумовили необхідність реконструкції олійно-жирових підприємств і оновлення їхньої технічної бази.

У галузі були створені умови для вкладення інвестицій (зростання виробництва, стабільність, прибутковість), як вітчизняних, так і іноземних.

Потужності по переробці насіння соняшнику в порівнянні з 1998/99 МР зросли в 3,9 раза (2010/11 МР), в 4,7 раза (2012/13 МР). При цьому масложирових заводів – у 12 разів, маслоекстракційних – більш ніж утричі. Таке масштабне нарощування потужностей сталося за рахунок реконструкції і нарощування діючих заводів і будівництва нових, яких за останні 14 років побудовано більше 20. В Україні побудовані нові підприємства, які можуть переробляти не лише соняшник, а й сою і рапс. Побудовані 11 спеціалізованих підприємств з переробки сої (потужність 670 тис. т/рік) і діє вісім комбінованих заводів (потужність – 1324 тис. т/рік), які згідно з технологічним регламентом можуть переробляти сою. У 2012/13 МР нарощування потужностей з переробки сої триватиме. Комбіновані підприємства мають потужності з переробки рапсу – 1324 тис. т/рік.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Передбачається будівництво нового спеціалізованого заводу з переробки рапсу в Черкаській області.

Якщо коефіцієнт використання потужностей в 1998 році становив 33,8%, то в 2011 році він досяг 76,9%. Прогнозується, що в 2012 році він перевищить 85%.

Основними гравцями на олійному ринку стають великі компанії, в яких зосереджені виробничі потужності з переробки олійної сировини, елеватори і торгові дома.

Структурна перебудова олійно-жирової галузі стимулює будівництво нових підприємств у морських портах або на прилеглих до них територіях. Це пояснюється передусім тим, що при експортній орієнтації галузі таке розташування є найбільш економічно ефективним (використання новітнього устаткування, значне зменшення витрат на транспортування).

У галузі особлива увага приділяється питанням енергозбереження. За рахунок переоснащення котлів для спалювання лушпиння соняшнику на підприємствах галузі зменшувалася залежність від зовнішніх джерел забезпечення тепловою енергією, що дало можливість заощадити 350 млн. куб. м газу за рік. За рахунок 100% спалювання лушпиння передбачається поступовий перехід на режим повного самозабезпечення підприємств електроенергією.

Олійно-жирова галузь України – одна з небагатьох переробних галузей, яка навіть в умовах світової фінансової нестабільності і економічної кризи демонструє зростання виробництва.

2011/12 МР для олійно-жирової галузі України характеризується експертами як успішний. Загальне виробництво основних олійних в Україні перевищило показник 2010/11 МР майже на 25% і становило 12,36 млн. т. Обсяги виробництва олії рослинної досягли рекордного показника – 3,8 млн. т, у тому числі олії соняшникової – більше 3,7 млн. т (збільшення в порівнянні з 2010/11 МР на 23%). Експорт олії соняшникової зріс у порівнянні з 2010/11 МР на 23% і досяг також рекордного показника – 3,263 млн. т.

У ході науково-аналітичного дослідження світових тенденцій розвитку селекційних робіт по отриманню нових сортів соняшнику, особливо на американському континенті, встановлені наявні загрози як біологічного, так і насамперед економічного характеру національній безпеці України, які виражаються в такому. 28 лютого 2013 року в м. Лангкаві (Малайзія) відбулася 23-тя сесія Комітету жирів та олій Міжнародної комісії ФАО/ВООЗ Кодекс Аліментаріус. Як і прогнозувалося нами на підставі отриманих даних з міжнародних та вітчизняних інформаційних джерел, одним із найважливіших питань у порядку денному 23-ї сесії була пропозиція Аргентини щодо зміни міжнародних стандартів на олію соняшникову.

Аналізуючи наукові та науково-популярні публікації насамперед американських вчених та аргентинських із селекції сортів соняшнику, з'ясувалося, що Аргентина впровадила нові на відміну від сортів соняшника отриманих традиційними селекційними методами, трансгенні в регіонах з несприятливим кліматом і малородючими ґрунтами. Протягом останніх 5–10 років в Аргентині з допомогою спеціалістів США були досліджені всі види олій за всіма показниками. На підставі цих досліджень був складений звіт, який і ліг в основу пропозицій Аргентини щодо зміни стандартів (див. табл.).

Основна мета цих змін – дати можливість експортувати все зростаючі обсяги соняшникової олії, яка не відповідає чинним стандартам, особливо у порівнянні з олією, яку виробляють Україна, Російська Федерація та країни Європейського Союзу.

На спеціальній сесії Комітету жирів та олій делегація України виступила проти зміни чинних стандартів, оскільки це призведе до втрати високоякісної, збалансованої за жирно-кислотним складом традиційної олії не тільки на глобальному ринку, а й на національних ринках, і тим самим унеможливить доступ населення до одного з найважливіших продуктів здорового харчування.

Позицію України повністю підтримали делегації Російської Федерації, Європейського Союзу, Угорщини, Франції, Італії, Іспанії, частково підтримали (з необхідністю доопрацювати в робочій групі) Німеччина, Малайзія, Австралія, Таїланд, Швейцарія, Нідерланди.

Позицію Аргентини підтримали США, Чилі, Колумбія, Індія, Канада, Індонезія, країни Центральної Африки.

США також аргументували свою позицію тим, що розробниками згаданих Аргентиною нових сортів соняшника, які пристосовані до несприятливих умов, є провідні американські компанії та університети. Саме ця обставина гарантує якість насіння та достовірність результатів досліджень щодо складу олій, а існуючі стандарти стримують вихід на глобальний ринок нових виробників соняшникової олії.

Як на офіційному рівні, так і в кулуарних переговорах з делегаціями Російської Федерації, Угорщини, Європейського Союзу, Іспанії, Італії, Нідерландів, Німеччини делегацією України була висловлена стурбованість небезпекою впровадження нових стандартів, що неодмінно призведе не тільки до втрати існуючих ринкових позицій вітчизняних експортерів, а й загрожує втратою якісної, корисної для здоров'я традиційної соняшникової олії та заміні традиційних сортів на нові, які не матимуть усього того комплексу корисних якостей, що досягнуті століттями як селекції сортів,

Пропозиції Аргентини щодо зміни стандартів

Показники	Звичайна соняшникова олія		Середньо-олеїнова соняшникова олія		Високо-олеїнова соняшникова олія	
	чинні	нові	чинні	нові	чинні	нові
Олеїнова кислота, %	14,0–39,4	Мах. 54,9	43,1–71,8	55,0–74,9	75,0–90,7	75,0–90,7
Лінолева кислота, %	48,3–74,0	35,1–74,0	18,7–45,3	15,1–35,0	2,1–17,0	2,1–15,0

так і високою культурою харчування багатьох поколінь різних європейських народів, починаючи з часу завезення соняшника в Європу, його культивування та перетворення в основну олійну культуру.

За оцінками українських експертів олійної галузі, сьогоднішній щорічний експорт Україною соняшникової олії досягає 3,263 млн. т (\$4,2–4,5 млрд.). На 99% це звичайна олія з традиційних сортів. На світових ринках вітчизняна олія користується високим попитом саме завдяки відповідності чинним жорстким стандартам Міжнародної комісії ФАО/ВООЗ Кодекс Аліментаріус [4].

Висновки

Україна має достатньо виробничих потужностей для переробки на олію всього обсягу виробленого соняшникового насіння. Введення митних ставок на його експорт дозволило вітчизняним переробним підприємствам активно вступити в конкуренцію з експортерами сировини. Збільшилося виробництво соняшникової олії, а також маргаринової продукції й майонезу. Внаслідок дії мита також відбулася певна переорієнтація трейдерів з експорту насіння соняшнику на експорт олії та шроту. З погляду держави це є джерелом додаткових надходжень до бюджету і населення країни. Вивіз мито на насіння соняшнику вивело з кризи і сприяє стабілізації олійно-жирового підкомплексу України.

У зв'язку з посиленням дії чинників зростання цін на сільгосппродукцію необхідно розвинути інфраструктуру та посилити конкурентність ринку, що запобігатиме необґрунтованому підвищенню цін, зловживанню недобросовісними методами конкуренції. Для цього необхідно впровадити механізми запобігання різким стрибкам цін через діяльність Аграрного фонду на ринку продовольства, здійснення закупівель до Держрезерву; активізувати відстеження та протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросектору, закупівлі сільгоспсировини, оптової і роздрібної торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією. Такі перетворення можуть створити сприятливі умови для розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі, зокрема, товарних бірж, оптових ринків сільськогосподарської та харчової продукції, заготівельних і збутових кооперативів та інших об'єднань, у тому числі за фінансової участі держави на загальнодержавному і місцевому рівнях. Також необхідно забезпечити розбудову транспортної та логістичної інфраструктури аграрного ринку (Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року передбачено відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом, виготовлення спеціалізованих великогабаритних автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів, створення мережі кооперативних елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів та держави на засадах асоційованого членства, підтримку розвитку інформаційних систем, створення умов для віль-

ного доступу всіх учасників ринку до інформації, результатів аналізу та прогнозування тощо) [5]. Формування дієвої системи контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на підґрунті сучасних європейських норм і правил, дасть змогу впорядкувати та зменшити частку стихійної торгівлі у загальному продажі сільгосппродукції.

Ринок олійних культур для України має стратегічно важливе значення, оскільки є стабільним джерелом валютних надходжень. Тому нарощування обсягів виробництва олійних культур, а також участь України на світовому ринку рослинних олій є досить важливими для економіки держави.

Існує досить об'єктивна необхідність поглиблення наукових досліджень у напрямку удосконалення механізмів державної підтримки виробництва продукції, оптимізації і регулювання економічних відносин між суб'єктами ринку сільськогосподарської продукції й продовольства, удосконалення нормативно-правового забезпечення заходів щодо гарантування продовольчої безпеки.

У зв'язку з викладеним та з метою запобігти введенню нових стандартів звичайної соняшникової олії та/або пом'якшення їх негативного впливу на український сільськогосподарський експорт, вбачаємо за доцільне рекомендувати Кабінету Міністрів України зобов'язати Міністерство аграрної політики України на проведення термінових відповідних наукових досліджень вітчизняними науковими установами, результати яких дадуть змогу уповноваженим представникам України відстояти економічні інтереси держави на черговому в 2014 році засіданні Міжнародної комісії ФАО/ВООЗ Кодекс Аліментаріус.

У разі впровадження нових стандартів конкуренція в секторі звичайних олій значно посилиться, оскільки їм вже будуть відповідати олії, отримані в несприятливих умовах із трансгенних та інших менш якісних нових сортів соняшника. Втрата експортного потенціалу в цьому разі може в найближчі 3–5 років сягати більше ніж \$1 млрд.

Список використаних джерел

1. Генетически модифицированные организмы: «за» и «против». Существует ли угроза безопасности России? / М.Ю. Тарасов, В.П. Бондарев, В.А. Максимов, Д.Л. Поклонский // Химическая и биологическая безопасность. – 2004. – №3–4. – С. 3–7.
2. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.97 №771/97-ВР. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>
3. Ковальчук Т. Екологічна безпека продуктів харчування / Т. Ковальчук // Право України. – 1997. – №5. – С. 22–25.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: [http:// Understanding Codex Alimentarius. Food and Agriculture Organisation of the United Nations. World Health Organization. 2000. – P. 6–11.](http://UnderstandingCodexAlimentarius.FoodandAgricultureOrganisationoftheUnitedNations.WorldHealthOrganization.2000.-P.6-11)
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?3800>